

Тетяна Лобода

ЕТНОПЕДАГОГІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглянуто проблему залучення етнопедагогіки до процесу формування української політичної нації та спільної національної ідентичності. Звернуто увагу на специфіку українського варіанта творення спільної національної ідентичності, що має різні за своєю конфігурацією лінії розлому, та, відповідно, на необхідність пошуку ефективного способу застосування елементів народної педагогіки в регіонах, що за своїм характером є поліетнічними, поліконфесійними і недостатньо однорідними в плані суспільних ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: національна ідентичність, націотворення, соціополітичні трансформації, етнопедагогіка, народна педагогіка, процес соціалізації.

Loboda Tetyana. Etnopedagogics as instrument of forming of national identity. The article is considered to the problem of bringing in of etnopedagogic to the process of forming of Ukrainian political nation and general national identity. Paid regard to specific of the Ukrainian variant of creation of general national identity which has different after the configuration lines of break a secret, and, accordingly, on the necessity of search of effective method of application of elements of folk pedagogics for regions, that after the character is multiethnic, multikonfessional and homogeneous not enough in the plan of the public valued orientations.

Key words: national identity, nacietyvorennnya, sociopolitical transformations, etnopedagogics, folk pedagogics, process of socialization.

Динамічний і гостроконфліктний перебіг суспільно-політичних процесів в Україні, що став особливо виразним в останній рік-півтора, стрімко актуалізував проблему аналізу поточного стану та особливо шляхів подальшого розвитку постмодерної української політичної нації. Адже пошуки способів виходу із кризи, що, поза всяким сумнівом, була спровокована цілеспрямованими агресив-

ними діями зовнішньої сили, але, водночас, на певних територіях і в певних етносоціальних групах містила й певні внутрішні передумови, зумовлені передовсім відсутністю належної єдності в баченні перспектив етнополітичного розвитку України, ставить під сумнів гомогенність національної самоідентичності українців і підштовхує певні політичні сили до реінкарнації ідей полікультурності, полімовності, поліетнічності. А це, у свою чергу, на політичному рівні проектується в концепти федералізації і навіть конфедералізації України як нібито єдино можливого способу збереження сучасної демократичної Української держави.

Особливу активність у цьому напрямі виявляють російські науковці. Широко послуговуючись риторикою досліджень західних політологів і запозичуючи запропоновані ними етнополітичні моделі чи принаймні лексичні звороти, використовують їх як інструмент обґрунтування політичної необхідності, аби не сказати невідворотності, заміни унітарного устрою України на федеративний. Аргументуючи свої висновки тим, що нібито у випадку, коли країна має глибокі етнічні, культурні чи соціально-економічні відмінності між територіями, саме федеративний устрій буде найкращою формою демократичного розв'язання проблеми [4, с.70].

Проте чи лише федералізація може (та й чи може загалом?) допомогти у розв'язанні проблеми недостатньої консолідації суспільства навколо ідеї національного розвитку? А якщо ні, то що є альтернативою проведенню глибоких трансформацій політичного ландшафту країни, напрями яких, що особливо важливо, визначаються не внаслідок внутрішньополітичного національного діалогу, а нав'язуються суб'єктом іззовні, причому з неприхованими або недостатньо прихованими власними геополітичними інтересами*, і результати цих новацій для переважної

* Зокрема, один з провідних російських ідеологів так званої теорії неосвіра-зійства Олександр Дугін в опублікованій ще в 2000 р. книзі «Основы геополитики: геополитическое будущее России» стосовно України зауважив таке: «Существование Украины в нынешних границах и с нынешним статусом «суверенного государства» тождественно нанесению чудовищного удара по геополитической безопасности России, равнозначного вторжению на ее территорию». І як зазначають дослідники, ця думка О.Дугіна нині посідає важливе місце в структурі сучасної російської геостратегії і зовнішньої політики Російської Федерації [8].

більшості політичних гравців усередині України видаються доволі сумнівними?

Констатуючи наявність проблеми, що умовно можна класифікувати як регіональний сепаратизм, – нехай і штучно спровокований, проявлений у політичних реаліях не в тих масштабах, як це вигідно представляти в медіапросторі сусідньої держави, що переймається передовсім досягненням власних геополітичних інтересів, все ж не варто її ігнорувати**. Навпаки, держава має всерйоз перейнятися завданням ліквідації такого розколу чи навіть його штучного проекту. Адже, як наочно демонструє практика останніх років, його наявність/видимість активно використовується зовнішньою силою для дестабілізації ситуації в Українській державі. Подолати проблему такого розколу можна передовсім через консолідацію української політичної нації, внаслідок підвищення рівня гомогенності національної самоідентичності громадян України.

А перед тим як спробувати знайти відповідь на питання, яким чином цього можна досягнути, варто хоч би тезово зупинитися на проблемі виявлення природи нації як такої. Отож, як відомо, загалом існує три основні підходи до розгляду проблеми природи націй: примордіальний, конструктивістський та інструментальний. Якщо спробувати максимально лаконічно окреслити суть різничань представниками цих різних підходів, то перші з них переконані, що сутність нації полягає в її фундаментальному й незмінному характері; натомість другі стверджують, що нація конструюється конкретними історичними обставинами; а треті загалом зводять суть нації до феномену масової свідомості,

** Про наявність розколу в Україні неодноразово згадує й відомий американський політолог Самуель Гантінгтон, шукаючи аргументи для обґрунтування своєї теорії «Зіткнення цивілізацій». Згадуючи Україну, Гантінгтон зауважує, що наша країна є другою за значенням на пострадянському просторі, а «лінія розлому» проходить Україною «прямо по її центру», починаючи з часів Берестейської церковної унії 1596 р. Так само й як інший американський політолог Ян Бжезінський, апелюючи до результатів президентських виборів 1994 р., констатував «розлам між європеїзованими слов'янами Західної України та російсько-слов'янським баченням того, на що має перетворитися Україна. Це не стільки етнічна поляризація, скільки різні культури».

змодельованого елітами для мобілізації мас за допомогою різного роду політтехнологій [3]. У довготривалій і багаторівневій дискусії прибічників тих чи інших підходів стосовно того, чи є національна ідентичність даною від природи, а отже, чіткою і незмінною, чи вона все ж являє собою лише конструкт, а до того ж політтехнологічний конструкт, позбавлений серйозного етнічного підґрунтя, на наш погляд, найбільш переконливо, принаймні на сьогодні, видаються твердження сучасних конструктивістів або так званих «пізніх постмодерністів». Їх представники визнають важливість походження індивіда, його спорідненість з певним соціумом, що або проживає на певній території, або своєю історичною пам'яттю пов'язаний з нею, оскільки національна й етнічна ідентичність формується відповідним соціумом, але при цьому існує й принципова варіативність, свобода в їх зміні та заміні, адже сучасне суспільство пропонує індивіду багатоманітність варіативних моделей ідентичності [14].

Торкаючись проблеми теоретичного підґрунтя процесу набуття ідентичності індивідом й при цьому не надто заглиблюючись у філософську дискусію щодо його іманентної природи, зауважимо лише своє солідаризування з аргументами представників так званої «соціальної феноменології», котрі послідовно відстоюють думку, що «ідентичність... є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Подібно до всякої суб'єктивної реальності вона перебуває в діалектичному взаємозв'язку з суспільством. Ідентичність формується соціальним процесом. Одного разу викристалізувавшись, вона підтримується, видозмінюється і навіть переформатовується соціальними відносинами» [1].

Досліджуючи природу набуття ідентичності індивідом, дослідники виділили цілу низку найбільш визначальних чинників формування національної ідентичності. Чи не найбільш вагомими серед них є суверенізація певної державної території, запровадження національного громадянства, продукування гуманітаріями певних ідей і змістів про національну спільноту, архаїзація історії та формування державою національної політики пам'яті, створення єдиного інформаційно-комунікативного простору тощо [17, с. 36]. А ще серед цих, найбільш вагомих факторів становлення ідентичності,

дослідники визначають школу, освітню систему та педагогічний процес. Згідно з Е.Гелнером, для вироблення національної ідентичності потрібен специфічний завод, і таким заводом є національна освітня та комунікаційна система [17, с. 36]. Звідси, й однією з головних функцій школи, освітньої системи загалом є, серед іншого, й утвердження загальної колективної ідентичності та, зрештою, об'єднання розрізнених етнічних і класових груп в єдине ціле, що наразі позначається як політична нація.

Отож система освітніх інститутів виступає саме тим ефективним засобом гомогенізації, об'єднання суспільства навколо загальної ідеї – ідеї нації. Але ж у сучасному світі не так уже й багато є держав, політичну націю яких сформовано на моноетнічному і монорелігійному ґрунті. У переважній більшості випадків реальність є протилежною: поліетнічні і поліконфесійні субстрати з більшою чи меншою кількісною перевагою однієї чи кількох груп. Україна тут не є винятком. Українська політична нація також є продуктом об'єднання різних етнічних груп, частина яких проживає доволі компактно на певних територіях, зберігає тією чи іншою мірою в недоторканності етнічні традиції, спільну регіональну пам'ять тощо.

Яким же чином освітній процес у таких регіонах має одночасно і зберігати в собі функцію того самого «заводу з вироблення гомогенної національної ідентичності», і залишатися інститутом, що допомагає зберігати етнічну самобутність, що є невід'ємним правом кожної етнічної групи, яка проживає в сучасній демократичній державі? Вочевидь, підґрунтям для реалізації цих, на перший погляд, не тотожних одне з одним завдань може стати вміле застосування прийомів і методів етнопедагогіки.

У сучасному розумінні цього терміна, етнопедагогіка – це наука про тисячний народний досвід виховання та навчання підростаючих поколінь, виховну мудрість певної етнічної спільноти людей (В.Євтух, А. Марушкевич); система народних знань і умінь у справі навчання і виховання підростаючих поколінь, яка є невід'ємною частиною національної духовності, усний багатотомний підручник виховання, що зберігається з найдавніших часів у пам'яті народу (В.Кузь, Ю.Руденко); народна педагогіка певної етнічної спільноти (Є. Сєвакко).

Варто зауважити, що проблема рівня впливу традиційних способів виховання (тобто, саме того, чим і переймається етнопедагогіка) на формування особистості вже від початку ХХ ст. широко дискутувалась у науці й набувала різних трактувань. Так, скажімо, у зарубіжній науці ще з кінця 20-х рр. ХХ ст. вона стала предметом самостійних досліджень представників школи «культура й особистість». Останні (а їх відносять і до етнопсихологічної, і до культурологічної, і до етнографічної сфери гуманітарних знань) виявляли особливу зацікавленість процесом формування особистості в ранньому дитинстві, відштовхуючись при цьому від ідей культурного детермінізму у процесі формування особистості. Зокрема, вони відстоювали думку щодо наявності специфічної для кожного народу «базової структури особистості», яка відображає оптимальні умови існування того чи іншого етносу в наявних культурно-історичних умовах. І ця структура формується в ранньому віці під впливом специфічних, притаманних етносу способів догляду за дитиною. Відштовхуючись від ідей фрейдизму, які справили визначальний вплив на багатьох представників цієї школи, стверджувалося, що «досвід раннього дитинства», що складається під впливом типових для певної традиційної культури догляду за дітьми протягом перших років їхнього життя практик, як-то: режиму годування, способів сповивання, купання, заколисування тощо, саме і формує «через фактори пригнічення чи сублимації підсвідомих імпульсів, інстинктивних емоцій і бажан» певний тип етнічного характеру, що і є «базовою структурою особистості». І сформований у такий спосіб у ранньому дитячому віці базовий тип, на думку представників школи «культура й особистість», ніби «застигає» і в подальшому житті саме він визначає ідентичність особистості, її соціокультурні потреби [15, с.44; 23, с. 30–31].

У контексті застосування етнопедагогіки в процесі набуття національної ідентичності, на наш погляд, вельми важливими видаються твердження відомих соціологів Пітера Бергера і Томаса Лукмана щодо існування двох рівнів соціалізації – первинної і вторинної. Перша соціальна реальність конструюється для індивіда іншими людьми, оскільки в ранньому віці дитина сприймає навколишній світ лише як просто соціальну реальність і не інакше. Але коли дитина стикається з альтернативним зразком мислення і

поведінки, розпочинається етап вторинної соціалізації, коли єдина соціальна реальність розпадається на частини. На цьому етапі ідентичність формується під впливом багатьох людей і постає як складений соціальний конструкт. І хоч зазвичай пріоритетною, на думку вчених, є первинна соціалізація, оскільки саме вона формує визначальний образ ідентичності, але етап вторинної соціалізації, коли цей образ суттєво доповнюється і коригується в межах існуючої структури, є надзвичайно важливим, адже на цьому етапі відбувається інтернаціоналізація світу індивіда, його виходу за межі локального простору сім'ї, усвідомлення свого статусу через порівняння зі статусом інших членів суспільства [1]. Дослідники відзначають, що на противагу першому етапу соціалізації, коли надзвичайно важливим є стійкий емоційний зв'язок між дитиною та батьками, на другому етапі емоції вже не настільки важливі, а дитина сприймає свого вчителя як «інституційного функціонера» [1]. В контексті тематики нашої статті важливим є те, що саме роль учителя учень розуміє як «репрезентацію специфічних інституційних значень, притаманних нації, а не регіону, світу національного середнього», а не того локального, до якого належить сім'я чи родина дитини [1].

Цікаво, що ідентичність, набуту на етапі вторинної соціалізації, значно легше зруйнувати, аніж ту матрицю, що була сформована на етапі первинної соціалізації. У зв'язку з чим Бергер і Лукман радять посилювати акценти ідентифікації за допомоги особливих педагогічних технік «повернення індивіда додому», тобто створення учителем ефекту «домашнього характеру» освітнього процесу [1], що сприяє більш якісному засвоєнню певних структур ідентифікації, наближення їх рівня стійкості до того рівня, який зазвичай спостерігається на етапі первинної соціалізації. У контексті цього прийоми і методи етнопедагогіки, зважаючи на її тісну пов'язаність з родинними цінностями, а отже, і наближеністю до сфери емоцій дитини, безумовно здатні суттєво сприяти стійкому засвоєнню структур національної ідентичності.

Звичайно ж роль і значення виховання, в ширшому сенсі – первинної та вторинної соціалізації із використанням таких традиційних каналів зв'язку, як батьки – діти та учителі – учні, є практично визначальними в сенсі формування ідентичності в

традиційному суспільстві. В сучасних умовах надзвичайно динамічного розвитку телекомунікаційних можливостей, в умовах стрімкої глобалізації світу все більшого значення для формування ідентичності набувають засоби масової інформації та масової комунікації. Причому, такі нові можливості породжують серйозні проблеми, що не могли б розвинути в умовах традиційного світу. Скажімо, дослідники звертають увагу на той факт, що у світі, де ідентифікаційні відмінності стають ідеологічними, а ідентичність набуває, серед іншого, й форм транснаціональної фундаменталістської релігійності, існує цілком реальна небезпека вибуху конфлікту ідентичностей [1, с. 81].

Застосовуючи прийоми і методи етнопедагогіки в процесі набуття індивідом національної ідентичності, надзвичайно важливо уникнути при цьому недоліків, що були характерними для етнопедагогіки радянської доби, коли вчені педагоги «практично не мали альтернативи оспівуванню успіхів соціалістичного будівництва, зокрема – на ниві подолання пережитків минулого у свідомості мас, до яких зараховувалися всі традиційні погляди, що не збігалися з позицією компартії» [24, с. 27]. Адже було б неприпустимо вдаватися до лише підміни морально застарілих понять на кшталт «соціалістичного будівництва» новітнім модним трендом зі сфери націотворення.

Тісно пов'язана з цим питанням й близька до нього проблема, виявлена Г.Комаровою ще кілька десятиліть тому під час аналізу тієї самої етнопедагогіки радянської доби, яка полягає в тому, що вітчизняні етнопедагогічні праці є «описовими й присвяченими життю одного якогось народу, а оскільки порівняльні дослідження відсутні, педагогіка різних народів видається напрочуд схожою» [10, с. 202]. Сучасні дослідники доповнюють цей висновок суттєвим уточненням щодо ідеологічної складової такого ототожнення етнопедагогіки різних народів, що проживали в межах СРСР, вбачаючи в ньому свідому ідеалізацію і свідоме спотворення реалій в інтересах плекання міфічної спільноти «радянський народ» [24, с. 3–40]. Адже, хоч в узагальнюючих працях з етнопедагогіки й відстоюється думка щодо спільності педагогічних культур різних народів та загальнолюдський ідеал гармонійно розвинутої особистості [6, с. 8, 48–49, 61], у той же час доволі

аргументовано звучать і твердження вчених, котрі звертають увагу на той факт, що в різних культурах можуть принципово різнитися як цілі соціалізації, так і соціальне оточення, в якому відбувається сам процес [2, с. 40]. Зокрема, дослідники виділяють принаймні дві орієнтації процесу соціалізації. Так, якщо у західних суспільствах соціалізація значною мірою орієнтована на саморегуляцію й автономність особистості, то в багатьох інших етнічних спільнотах орієнтація переважно спрямована на вироблення різних типів соціальної взаємодії [2, с. 40].

Яскравим прикладом наявності специфічних проявів такої орієнтації може слугувати описаний одним із відомих представників школи «культура й особистість» Д.Горером досвід раннього догляду за дітьми в російській традиційній культурі, а саме – практики сповивання немовляти, через який проектується набір певних рис характеру, притаманний росіянам. Зокрема, аналізуючи практику надзвичайно тугого сповивання, що є звичним для традиційної російської культури догляду за дитиною, вчений дійшов висновку, що саме таке сповивання, яке позбавляє дитину можливостей вільно рухатись і взагалі проявляти будь-яку ініціативу, і формує ранній досвід, що згодом виливається у традиційні для російського національного характеру пасивність, інертність, безініціативність [23, с. 31].

Варто зауважити, що опоненти Д.Горера та його прибічників аргументовано заперечили універсалізацію таких підходів до аналізу раннього досвіду соціалізації. Використавши влучну метафору «пелюшковий детермінізм», вони звернули увагу на недопустимість численних спрощень для застосування таких підходів, зокрема, фаталістичного трактування ролі раннього дитинства в розвитку особистості, зведення складних процесів соціалізації до окремих елементів догляду за дитиною, абсолютизації міжкультурних відмінностей і, натомість, недооцінку внутрішньокультурних міжособистісних відмінностей, гіперболізоване сприйняття ідеї спільності етнічного простору та, відповідно, універсальності структури особистості в цьому просторі тощо [23, с.31].

Проте, визнаючи слушність таких аргументів, звичайно ж, не варто відкидати самі підходи школи «культура й особистість», багато з яких видаються доволі переконливими. Та і сама школа

«культура й особистість», дослухавшись критики опонентів, певною мірою переглянула чи уточнила свої окремі ідеї. Найбільш принциповим тут є, мабуть, уточнення поняття «базова особистість», яке було доповнене поняттям «модальна особистість», що формувалося в процесі спостережень й експериментальної роботи з виявлення статистично переважаючої конфігурації структури особистості певної етнічної групи, яка вважалась оптимальною для існування культури відповідного етносу [15, с. 15–16].

Щодо формування національної ідентичності сучасного українця – надзвичайно важливим є той факт, що на початку ХХІ ст. не слід нехтувати таким важливим чинником, як яскраво виражена тенденція до глобалізації, що в українському варіанті, до того ж, має низку важливих специфічних характеристик, зумовлених передовсім історично визначеним для України місцем зіткнення різних світів, релігій і культур.

Дослідники солідарні в тому, що в сучасних умовах не лише в Україні, а й у всьому світі національна ідентичність зазнає суттєвого впливу на національне самоусвідомлення, і цей вплив призводить до серйозної ерозії базових понять, що, власне, й визначають суть національної ідентичності. Так впливає з їхніх тверджень, навіть якщо й особливо зважати на переважно провокативні заяви одного з головних ідеологів російського неоевразійства одіозного О.Дугіна, котрий свято переконаний, що сучасна для нас епоха постмодерну є новим проектом – «проектом глобалізації (глобалізму) проти класичних буржуазних держав та планетарного космополітизму проти націй», а звідси й «ідентичності модерну є антитезою ідентичностей традиційного суспільства» [9]. Та й значно авторитетніші представники наукового світу Європи, зокрема, британський історик-марксист Ерік Хобсбаум, розмірковуючи над тим, як стрімко глобалізація змінює сучасний світ і як вона наповнює його новими формами і змістом, зокрема, і в царині національної ідентичності, зауважував таке: «Історію ХХІ століття неминуче доведеться писати як історію такого світу, який уже не може бути стриманим у жорстких рамках «націй» і «націй держав» у їхньому колишньому значенні – політичному, економічному, культурному і, навіть, лінгвістичному. Ця історія буде значною мірою супранациональною та інфранациональною...» [21]. Так само

й уже згаданий раніше американський соціолог і політолог Самуель Гантінгтон твердить, що «криза національної ідентичності спостерігається скрізь, тобто має глобальний характер... у різних країнах... по-різному відбувається та має різні наслідки» [20].

Однак у випадку з Україною проблема загострюється внаслідок дії чинника розколу української нації. Точніше, навіть не самого факту розколу як такого, а можливостей його суттєво поглиблювати та актуалізувати в площині реальної політики зовнішніми гравцями, використовуючи специфіку українського матеріалу. В чому полягає ця специфіка? Передовсім в тому, що природа конфлікту національної ідентичності лежить не в площині етнічності, а в площині культури. Раніше вже згадували твердження Самуеля Гантінгтона і Яна Бжезінського про лінії культурного розламу, що мають під собою певне історичне підґрунтя. Можна було б навести й альтернативні точки зору, що, відштовхуючись від політичних процесів, які мали місце в Україні пізніше, демонстрували невідповідність проведених ще в першій половині 1990-х рр. Гантінгтоном і Бжезінським ліній демаркацій сучасним реаліям. Але в контексті нашої розмови значно важливішим на сьогодні є не стільки виявлення топографії цих ліній, скільки розуміння характеру зовнішнього впливу на їхню конфігурацію. І тут важко не погодитися зі слухним зауваженням Н.Пелагеші стосовно того, що «сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не тільки культурних відмінностей між Сходом та Заходом України, що склалися історично, а й результатом реалізації політик ідентичностей», під якими дослідниця розуміє цілеспрямовані дії у галузі інформаційної, культурної, освітньої політики тощо, що у своїй сукупності й формують таку дискурсивну формацію, як національна ідентичність [18, с.14].

Відштовхуючись від того, що національна ідентичність значною мірою є конструктом, що формується певним соціумом, але під впливом зовнішніх чинників є й принципова варіативність, свобода певної її зміни чи заміни, стосовно українських реалій універсального процесу глобалізації існує щонайменше два варіанти поширення наднаціональної ідентичності: європейської та пан-російської [17, с. 35]. Такий вибір, звичайно ж, зумовлений

політичною географією України та ціннісними орієнтирами українського суспільства, оскільки розташування державної території і комунікативні зв'язки зосереджуються переважно на двох суб'єктах сучасного політичного життя – Європейському Союзу та Співдружності Незалежних Держав, що вже від самого початку латентно виявлялось, а останнім часом й акцентовано демонстративно використовується Російською Федерацією як певний механізм чи, точніше, проект інтеграції, покликаний реанімувати СРСР.

Звичайно, в процесі вторинної соціалізації, реалізованої в умовах глобалізації світу, індивід може обрати собі ту чи іншу наднаціональну ідентичність, як, власне, і взагалі залишитися поза процесом вибору [17, с. 35]. Але стрімко зростаючий, в окремих випадках надзвичайно агресивний інформаційний потік і широке побутування глобально пізнаваних символів руйнує стійку ідентифікацію з нацією та державою [19, с. 101], а отже, ставить під загрозу збереження державного суверенітету України.

Втрата ж суверенітету, як зауважують учені, може відбутися за двома принципово відмінними сценаріями: як контрольований, так і неконтрольований процес. У першому випадку суб'єкти глобалізації доходять згоди щодо передачі певних функцій наддержавному органу, і ці домовленості жорстко фіксуються в угодах, меморандумах тощо. Прикладом такої глобалізації і такого підходу до її втілення є країни ЄС, які на договірних умовах передають частину повноважень держав-учасників у сфері освіти, культури, зовнішньої політики тощо загальноєвропейським комісіям. Другий же тип втрати суверенітету – неконтрольований – реалізується через розмивання суверенітету окремих держав [17, с. 47]. І саме таким способом можна класифікувати дії РФ в Україні, внаслідок яких втрачають сенс такі ознаки суверенітету, як державна територія, кордони, інформаційна й освітня політика суверенної держави над цілими регіонами тощо. Годі говорити, що другий варіант є абсолютною неприйнятним і таким, що потребує адекватної відповіді, в тому числі й через посилення внутрішньої консолідації, підвищення гомогенності української нації.

Але чи є синонімічними поняття «посилення гомогенності політичної нації» та вихолощення, ігнорування етнічних особливостей тих чи інших груп, що формують єдину в політичному сенсі

сучасну націю? У світовій практиці накопичилося чимало прикладів розв'язання складної проблеми формування національної ідентичності політичної нації, що складається з різних етносів і груп. Чи не найбільш дослідженим й актуалізованим та, що не менш важливо, поліваріантним за своєю суттю й однаково успішним за результатом є досвід Канади та США. Характеризуючи досвід Канади, яка, як і США, є країною іммігрантів, зауважимо, що у формуванні спільної національної ідентичності там утвердилася традиція акцентованого пошанування етнічного походження як надто важливого суспільно-політичного чинника націотворення. Власне, формування політичної нації відбувалося на засадах включення окремих етнічних спільнот з демонстративним пошануванням їхніх традицій, мов, релігій і культур [13, с. 256–257]. Натомість, згадуючи про формування національної ідентичності в США, вчені послуговуються метафорою «плавильного казана», маючи на увазі ефективність процесів формування спільної ідентичності американської політичної нації без особливого акцентування уваги на ролі етнічності в цьому процесі. Так, зокрема, С.Гантінгтон зауважує, що «американці приписують саме національній ідентичності роль, пріоритетну порівняно з усіма іншими ідентичностями» [20, с. 9]. Вчений твердить, що американську націю, створену іммігрантами, поєднує англо-протестантська культура, формоутворюючими елементами якої виступають «англійська мова, десять євангельських заповідей, індивідуалізм..., трудова етика, переконаність у тому, що люди можуть і повинні створити рай на землі». Розмивання ж цієї ідентичності, чому, на думку вченого, найбільше сприяє стрімке формування мексиканської общини, котра не має наміру інтегруватися в англо-протестантську культуру США, таїть у собі серйозну загрозу для розвитку американської національної ідентичності [20, с.16]. І як тут не згадати про проблему примусового перенесення на український ґрунт ідей «русского мира», представники якого не лише не бажають інтегруватися в український світ, а й агресивно заперечують саме існування останнього, розглядаючи його чи то як штучний проект західних противників величі «русского мира», чи то принаймні як прикре історичне непорозуміння, що є внутрішньо нежиттєздатним, а отже, й історично тимчасовим.

Отож, враховуючи поліетнічність української нації, особливо яскраво виражену в окремих регіонах компактного проживання тих чи інших етнічних груп, необхідно продумати методологію неконфліктного застосування етнопедagogіки різних громад так, аби це не роз'єднувало, а навпаки, поєднувало різні етноси і групи. У цьому контексті особливо актуальними є думки, висловлені ще на початку ХХ ст. відомим ученим-етнографом Г.Виноградовим, котрий чимало уваги приділив у своїй роботі «дитинознавчій» тематиці і в результаті своїх пошуків відстоював переконаність на необхідності й перспективності порівняльного вивчення всього того, що може розкрити тему способів і шляхів «культурного взаємовпливу народів» на теренах, що є поліетнічними за своїм заселенням [5; 22, с. 9–17]. Щоправда, констатують дослідники, брак чіткої теоретичної програми не дозволив поглядам Г.Виногорова набути належного втілення чи то у виховному процесі на теренах колишнього СРСР, чи то в методико-теоретичних розробках [23, с. 30].

Які ж проблеми цікавлять учених і педагогів, що переймаються застосуванням етнопедagogіки у виховній і навчальній роботі в сучасній українській школі? І чи є адекватними їхні зусилля викликам, що їх продукує сучасний світ? Як видно з аналізу досліджень, що готувалися передовсім як кваліфікаційні роботи зі спеціалізації «теорія і методика виховання», актуальними були питання впровадження художньої народної творчості в процес навчальної і позакласної роботи з молодшими підлітками (С.Горбатенко), можливостей використання фольклору, народних традицій у моральному вихованні учнів (В.Люрина, Ю.Підборська, О.Гордійчук, М.Геник), педагогічних умов виховання поваги до батьків на традиціях українського народу (Л.Повалій), виховання учнів на родинних традиціях українського народу (В.Страшний), розвитку творчої активності старшокласників у діяльності фольклорно-етнографічних об'єднань (Н.Соломко). Крім того, різні прикладні аспекти використання народних традицій у навчально-виховному процесі середньої і вищої школи досліджували Т.Дем'янюк, П.Люсюк, Т.Мацейків, Л.Степаненко, О.Столяренко та ін. Щоправда, лише дисертаційне дослідження Олександра

Ярмоленка, захищене ще в середині 90-х років минулого століття, присвячене розробці системного підходу до формування національних і загальнолюдських моральних цінностей в українській етнопедагогіці [25]. Утім, саме проблема формування сучасної української нації, посилення національної самоідентифікації українців, зважаючи на серйозність викликів, що їх сформувало перед Україною сьогодні, потребує якомога пильнішої уваги на всіх можливих рівнях, у тому числі й в освітній сфері.

Доволі показовим є той факт, що, проаналізувавши набір етнопедагогічного матеріалу значно ширшого тематичного звучання з акцентовано вираженим «моральним змістом», дослідники були змушені констатувати його недостатність у підручниках для загальноосвітніх шкіл для належного морального виховання учнів. А дослідження «професійної компетенції сучасних педагогів» засвідчило «низьку обізнаність та переконаність опитаних учителів щодо ефективності впливу засобів народної педагогіки на моральну вихованість учнів». Крім того, завдання морального виховання, зокрема молодших школярів, «вищевказаними засобами недостатньо усвідомлюється вчителями» [7, с. 9]. З такої оцінки ситуації випливає, що більш вузька тема національної самоідентифікації в умовах формування української нації через об'єднання різних етнічних груп і представників різних регіональних ідентичностей перебуває у ще більш занедбаному стані.

Водночас дослідники, котрі переймаються проблемами теорії та методики етнопедагогіки, констатують позитивні зрушення у сенсі підвищення ефективності морального виховання учнів завдяки активному застосуванню у виховному процесі таких етнопедагогічних засобів, як рідна мова, усна народна творчість, атмосфера рідної домівки тощо, через такі прийоми впливу на свідомість і переконаність учнів, а саме – ритуальне мовлення, «хвилинки мудрості народної», інтерактивні вправи, «життєві проекти» тощо [7, с. 11]. Проведений експеримент зі з'ясування ефективності такої роботи засвідчив стрімке зростання показників готовності до виявлення співчуття вчинком, здійснення моральних вчинків, а, скажімо, рівень байдужого ставлення до чужого горя впав останнім часом із

8,7% до 2% [7, с. 13]. І така готовність дітей до сприйняття різноманітних прийомів і засобів етнопедagogіки підтверджують її високу ефективність застосування у виховному процесі. Цілком логічно буде припустити, що й застосування таких прийомів і засобів у контексті розв'язання проблеми формування національної ідентичності молодших поколінь українців, згідно з викликами сучасності, також може бути доволі ефективним.

У той самий час західна наука активно розвиває думку стосовно того, що кожна культура по-своєму, специфічно використовує універсальні біологічні передумови, що їх природа наділяє новонароджену дитину. Зокрема, існує певна специфіка щодо засобів і методів соціалізації дітей у тій чи іншій культурі, і саме культурні традиції, розвиваючись за власними законами, визначають зміст дитинства [11, с. 16]. Зарубіжні ж етнопсихологи (Дж.В.Беррі, А.Х.Пуртинги, М.Х.Сигалла та ін.) наголошують на тому, що саме цілі соціалізації в різних культурах можуть бути різними, і від них, а не лише від соціального середовища й залежить результат соціалізації. Як вельми переконливу в цьому сенсі ілюстрацію своєї правоти учені наводять приклад щодо існування принципових розбіжностей у завданнях соціалізації різних соціо-професійних груп традиційного суспільства – умовних скотарсько-землеробських й умовних мисливсько-збиральницьких групах. У традиційних культурах першої групи, де існують можливості для накопичення продовольства, люди мають бути «поступливими і консервативними», тоді як для другої групи, де можливості для накопичення продовольства потенційно низькі, на переш місце виступають такі якості, як «індивідуалізм, самовпевненість і сміливість» [2].

В умовах активізації міжкультурної комунікації, що є характерною ознакою сучасного світу, як справедливо зауважують дослідники, має посилюватися увага «до напрацювань етнопсихологів у сфері міжетнічних відносин, трансформації етнічності в ситуаціях міжкультурних взаємодій чи перебування в іноетнічному середовищі, закономірностей перебігу процесів адаптації та акультурації» [23, с. 34]. Від себе додамо, що всі ці напрацювання

обов'язково мають впроваджуватися в освітній і виховний процес, й особливо активно в ході застосування прийомів і засобів етнопедагогіки в тих регіонах, де історично сформувався мультикультурний простір або така мультикультурність формується нині внаслідок масових міграційних потоків, що стало для України реальністю впродовж останнього року.

Розвиваючи сферу застосування етнопедагогіки, акцентуючи увагу на факті врахування її характерних національних особливостей, важливо уникнути тих помилок, що були допущені на початку 90-х рр. ХХ ст. на теренах Російської Федерації, коли наслідком розвитку концепції національного виховання стала його регіоналізація, територіально-національне дроблення, а у відповідь почали широко культивуватися ідеї вузьконаціонально орієнтованої так званої «руської школи». Після чого в академічному й експертному середовищах стали обговорювати перспективу ретрансляції моделі руської національної школи на весь російський освітній простір. А академік РАН В.Максимова навіть відстоює переконання, що «в Росії руська школа не може бути такою самою як віденська, фінська і т.п. В Росії кожна школа повинна бути руською. Через це розвиток цієї ідеї, напевно, повинен йти в двох напрямках, так, щоб масова школа на території Росії була руською. А праобраз цієї школи, її модель, відпрацювання концепції можуть бути сконцентровані в самостійному типі навчального закладу – руській національній школі» [16, с. 27]. Апологети такого типу школи, відстоюючи ідею щодо необхідності її поширення в межах усієї РФ, висувають тезу про те, що «знання Росії – основа нашої шкільної справи. Три предмети, як три стовпи освіти, формують його: російська мова, російська історія і вітчизняна література» [16, с. 27–28].

Самоочевидно, що такий підхід до впровадження національного начала в освітній процес є нічим іншим, як неприховане підлаштування педагогічної думки під актуальну політичну кон'юнктуру, і перспектив у свідомому відокремленні однієї культури від іншої чи визнання зверхності однієї з них щодо інших немає жодних.

Ведучи мову про етнопедагогіку та й загалом національну освітню сферу в державі, що включає в себе представників різних

етнічних груп, найперше, на що варто звертати увагу, – так це на реалізація через структуру освіти завдання толерування у царині міжнаціональних взаємин і зняття таким чином причин для виникнення різного роду конфліктів на етнічному ґрунті. Саме ж поняття «міжнаціональна толерантність» можна визначити як «сукупність психологічних установок, почуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (представлених через закон чи традицію), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які передбачають терпиме, чи, точніше сказати, «сприймаюче» ставлення представників якої-небудь однієї національності (в тому числі – на особистісному рівні) до інших, інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки і т.д. і т.п.)» [16, с. 26]. Але це спрощений варіант трактування поняття. Дослідники зауважують, що міжнаціональна толерантність являє собою процес, що перебуває у стані постійного розвитку і включає в себе і власне емоційно-психологічні норми, почуття щодо інших національностей, і широкий набір знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови, і, насамкінець, власне поведінкові установки, світоглядні засади по відношенню до інонаціонального.

Але у випадку сучасної України мало вести мову лише про толерування міжнаціональних відмінностей. Завдання полягає у тому, аби ефективно сублимувати енергію потенційного неприйняття один одного через етнічні відмінності в творчу силу побудови міцної сучасної європейської нації. Зважаючи на реальні виклики, які стоять перед Україною, насамперед з огляду на два центри глобалізаційного впливу, важливо прищеплювати не те, що відкраєє частину чогось, у даному випадку «русский мир», від цілого, а що виступає об'єднавчою платформою, як-то ідея об'єднаної Європи. І в цьому сенсі вже сам рух у напрямі ЄС видається доволі перспективним. Адже, як слушно зауважують учені, «реалізація європейського вибору, загальноцивілізаційний шлях розвитку України вимагають досконалого вивчення та практичного застосування міжнародного досвіду поєднання процесів етнічної самоідентифікації й розбудови нових націй у поліетнічному, багатокультурному суспільстві» [12, с. 1]. У зв'язку з цим важливо добитися у молоді усвідомлення того, що

«різноманітність народів і культур постає в новій парадигмі джерелом багатства й життєздатності, а не причиною постійної ворожнечі та ненависті» [12, с. 1].

Побудова саме такої цивілізаційної моделі та утвердження такої парадигми мислення є нагальним завданням етнополітичного розвитку України. Як слушно зауважують дослідники, зі здобуттям Україною державної незалежності «проблеми етнополітики перейшли у площину державної стратегії і одночасно визначили один із актуальних і пріоритетних напрямів формування громадянського суспільства» [12, с. 1].

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Электронный ресурс] / А.Бергер, Т. Лукман; [пер. Е. Д. Руткевич]. – М.: Медиум, 1995. – Режим доступа: <http://evolkov.net/soc.psychol/Berger.P.Luckmann.T/chapter.3.1b.html>

2. Берри Дж. В. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Берри Дж. В., Пуртинга А.Х., Сигалл М.Х., Дасен П.Р.; [пер. с англ. науч. ред. Л.В.Винокуров, П.К.Власов, В.В.Дубчинский и др.]. – Х., 2007.

3. Бройи Дж. Подходы к исследованию национализма / Дж. Бройи // Нации и национализм / под ред. Г.Балакришнана. – М., 2002.

4. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика / И.М. Бусыгина: учебное пособие. – М., 2006.

5. Виноградов Г. Страна детей: избр. тр. по этнографии детства / сост., подгот., библиогр., арх. мат., коммент. А.В.Грунцовского, А.Ф. Некрыловой, В.В.Головина / Г. Виноградов. – СПб., 1999.

6. Волков Г.Н. Этнопедагогика: учеб. для сред. и выс. пед. учеб. заведений / Г.Н. Волков. – М., 2000.

7. Гордійчук О.Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / О.Є. Гордійчук. – К., 2008.

8. Дугин А. Основы геополитики: геополитическое будущее России / А.Дугин. – М.: Арктогея, 2000.

9. Дугин А. Эволюция социальных идентичностей при переходе к парадигме постмодерна. МОФ «Диалог цивилиций» [Электронный ресурс] / А.Дугин. – Режим доступа: // <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/5/2114>. - 17.11.2004.

10. Комарова Г.А. О понятии «этнопедагогика» в современной этнографии и педагогике / Г.А.Комарова // Изучение преемственности культурных явлений. – М.: Институт этнографии имени Н.Н.Миклухо-Маклая, 1980.

11. Кон И.С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива) / И.С. Кон. – М., 1988.

12. Лойко Л.І. Етнополітична суб'єктність громадянських організацій етнічних меншин України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. політ. наук / Л.І. Лойко. – К., 2006.

13. Лупул Т. Я. Політизація етнічності як інституційний фактор сучасного процесу канадського націотворення: монографія / Т. Я.Лупул. – Чернівці, 2010.

14. Львова М.А. Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филос. наук / М.А. Львова. – Архангельск, 2004.

15. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения/ М.Мид; [пер. с англ. и коммент. Ю.А.Асеева / сост. и послесл. И.С.Кона]. – М., 1988.

16. Мубинова З.Ф. Педагогика этничности и толерантности: теория, практика, проблемы / З.Ф. Мубинова. – Уфа: Изд. Башкирского университета, 2000.

17. Пелагеша Н.Є. Україна в смислових війнах постмодернізму: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н.Є. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008.

18. Пелагеша Н.Є. Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. політ. наук / Н.Є. Пелагеша. – К., 2009.

19. Семенов И.С. Культурные факторы и механизмы формирования российской национально-цивилизационной идентичности на рубеже XXI века / И.С. Семенов // Полис. – 2004. – №1.

20. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; [пер. с англ. А.Башкирова]. – М.: АСТ, 2004.

21. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Э. Хобсбаум; [пер. с англ. А.А.Васильева]. – СПб, 1998.

22. Чередникова М.П. Творческое наследие Г.С.Виноградова и современные проблемы изучения детского фольклора / М.П. Чередникова // Чередникова М.П. «Голос детства из дальней дали...» (Игра, магия, миф в детской культуре). – М.: Лабиринт, 2002.

23. Юр'єва К.А. Зарубіжні джерела порівняльно-культурологічної етнополітики / К.А. Юр'єва // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И.Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы». – Т.26 (65). – 2013. – №2.

24. Юр'єва К.А. Порівняльно-культурологічна етнопедагогіка у боротьбі з міфами педагогічної свідомості / К.А. Юр'єва // ПостМетодика / Гол. ред. С.Ф.Клепко. – 2010. – №2 (93).

25. Ярмоленко О. Д. Системний підхід до формування національних і загальнолюдських моральних цінностей в українській етнопедагогіці: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Черкаський педагогічний ін-т / О. Д. Ярмоленко. – К., 1995.